Matej Hriberšek

Quaestiones Pliniana: Plinij in njegovi grški vzori

PLINIJEVI VIRI

Plinijevo *Naravoslovje* (*Naturalis historia*), najobsežnejše ohranjeno prozno delo rimske antike, njegov nečak Plinij Mlajši opiše kot *opus diffusum, eruditum nec minus varium quam ipsa natura* (obsežno delo, učeno in prav tako raznoliko kot narava sama).¹

Sam Plinij v uvodu (1.1) svoje delo naslovi *libri Naturalis Historiae*. Plinij Mlajši navaja naslov *Naturae historiarum libri XXXVII*,² v vseh ostalih rokopisih pa najdemo naslov *Naturalis historia*. Že sam naslov kaže na preplet grškega in rimskega. Je hibridna tvorba, nastala iz latinskega pridevnika *naturalis* (sodeč k naravi; zadevajoč naravo; povezan z naravo; naraven) in grškega samostalnika *ἱστορία*. Slednjega prvič najdemo pri Herodotu v dveh pomenih: 1. 'preiskava', 'raziskovanje' (1.1); 2. 'pisno poročilo' o dognanjih, 'oris', 'poročilo', 'pripoved', 'zgodba' (2.118; 2.119). V pomenu 'naravoslovje' najdemo besedo prvič pri Platonu v zvezi ἡ περὶ φύσεως ἱστορία.³ Naslov bi torej lahko prevedli 'Raziskovanje narave'; uveljavil se je prevod 'Naravoslovje'.

Plinij namen svojega dela, ki je menda ob njegovi smrti ostalo neredigirano, pojasni v uvodu (13):

Rerum natura, hoc est vita, narratur.

Téma je narava, to je življenje.

¹ Pisma 3.5.6.

² Pisma 3.5.6.

³ Gl. Platon, *Fajdros* 96a (φύσις 'narava', lat. *natura*). Prim. tudi *rerum natura* (Lukrecij, *O naravi sveta* 1.24–25). Gl. tudi Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, 37–38.

Posvetil ga je tedaj še princu, bodočemu cesarju Titu. Vendar pa ni hotel, da bi postalo zgolj priročnik ali vademekum bodočemu cesarju, ampak je – kot je razvidno iz uvoda – želel, da bi ga uporabljale tudi širše množice; namenjeno je bilo torej brez omejitev tako najnižjim kot najvišjim slojem.⁴ Posebej je izpostavil kmete kot idealni stan, povezan z idilično preteklostjo, s časi, preden je v rimsko družbo vdrlo razkošje in sprožilo njen moralni zaton; nižji sloji izzvenijo kot utelešenje Plinijevega ideala rimskih vrednot, ki združuje v sebi dvoje: preprostost (*simplicitas*) in vezanost na zemljo, ter življenje, povezano z zemljo (*rusticitas*), torej naravo.⁵ *Naravoslovje* strokovna literatura pogosto označuje kot 'Encyclopedia Britannica antičnega sveta', vendar pa ga kljub temu, da se Plinij v njem kaže kot izjemno marljiv zbiralec znanja in vsestranski pisec, in kljub temu, da je delo preseglo vsa druga tovrstna enciklopedična dela antike, ne moremo enačiti z modernimi enciklopedijami, saj se po svoji organizaciji, taksonomiji in referenčnem obsegu močno razlikuje od njih. Bistvena razlika je že ta, da gre za delo enega človeka in da nima abecednega vrstnega reda, ampak vključuje vrsto zelo obsežnih esejev s področja aplikativnih znanosti; vsebino zanje črpa iz že obstoječih virov, dopolnjuje pa jih s senzacionalizmom: z neverjetnimi zgodbami, pojavi, digresijami, etnografskimi in geografskimi ekskurzi ipd. Pomanjkljivosti takšnega pristopa se je Plinij zavedal, zato se je že vnaprej zaščitil pred kritikami; tako v uvodu (1.28) pravi: »Sam odkrito priznam, da bi bilo mogoče mojim knjigam marsikaj dodati, in to ne samo tem, ampak vsem, ki sem jih izdal.« Skuša se distancirati od grškega pozitivizma in ustvariti nekaj novega, enkratnega, merodajnega.⁶ Plinij nastopa tudi kot kritik morale svojega časa, saj večkrat odkrito in neposredno kritizira moralni zaton v Rimu svojega časa. Po svoji filozofski naravnosti je bil stoik, stoiška filozofija pa je bila v burnem obdobju cesarskega obdobja najbolj priljubljena in najbolj razširjena filozofska smer med rimskimi intelektualci. Obdobje, v katerem je Plinij živel in deloval, je bilo tudi čas, ko je še vedno potekala intenzivna sinteza med grško-helenistično kulturo in tradicionalno rimsko kulturo.

V uvodu Plinij navaja, da ne ubira poti, ki bi jih pisci že utrli, in tudi ne takšnih, po katerih bi si duh želel hoditi, in da se mora ukvarjati s temami, ki jih Grki označujejo s terminom 'zaokrožena izobrazba'.⁷ O svoji izvirnosti ne dopušča dvoma; ne grška ne rimska tradicija nista poznali tovrstnih del.⁸ Plinijevo *Naravoslovje* je bolj rezultat zbiranja in povzemanja gradiva po dru-

4 *Naravoslovje* 1.6, uvod: *humili vulgo scripta sunt, agriculturalum, opificum turbae, denique studiorum otiosis.*

5 Citroni Marchetti, »Filosofia e ideologia«, 3249–60; Carey, *Pliny's Catalogue of Culture*, 15; Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, 39.

6 Prim. Beagon, *Roman Nature*, 26–54.

7 Gl. *Naravoslovje* 1.14: *Praeterea iter est non trita auctoribus via nec qua peregrinari animus expectat ... ante omnia attingenda quae Graeci τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν vocant*; prim. tudi Howe, »In Defense of the Encyclopedic Mode«, 561–66.

8 *Naravoslovje* 1.14: *nemo apud nos qui idem temptaverit, nemo apud Graecos, qui unus omnia ea tractaverit.*

gih virih kot pa izvirno avtorsko delo, čeprav je nedvomno vnesel precej lastnih dognanj in opažanj. Plinij je torej bolj posredovalec v antični strokovni literaturi zbranega gradiva. Plinij Mlajši poroča, da se je v Plinijevi zapuščini ohranilo 160 na obeh straneh drobno popisanih knjižnih zvitkov (*volumina*) zapiskov.⁹ Verjetno je šlo za Plinijev izvirni rokopis, ki naj bi ga – tako Plinij Mlajši – v času, ko je služboval kot prokurator v Hispaniji, prodal legatu Larciju Licinu za 400.000 sestercijev. Delal ni sam; imel je ekipo pomočnikov, ki so zanj ekscerpirali izbrano gradivo, na koncu pa ga je zbral in deloma popravil, kar je bilo zaradi obilice dela in obsežnosti zbranega gradiva težko, zato marsikateri odlomek pred vključitvijo v delo ni doživel temeljite revizije. To je prvi vzrok za precej napak. Drugi vzrok so napake poznejših pozno-antičnih in srednjeveških prepisovalcev, ki so bili postavljeni pred zahtevno nalogo prepisa obsežnega dela zahtevne vsebine, v težkem in lapidarnem slogu, polnem tujih, pogosto neznanih strokovnih izrazov. Tudi glede preoddaje besedila *Naravoslovja* od antike naprej je še veliko nejasnega; ohranjene rokopise delimo na: a) *vetustiores* (starejše), nastale od 5./6. st. do ok. 1000, ki so ohranjeni le fragmentarno,¹⁰ in b) *recentiores* (mlajše), nastale od 9./10. st. naprej.¹¹ Ohranjenih je več kot 200 rokopisnih prepisov, od teh 130 v celoti; ob tolikšni množici rokopisov vseh doslej še ni bilo mogoče postaviti v medsebojno razmerje, določiti njihovo morebitno povezanost in jih razvrstiti v tako imenovano *stemma codicum* (kodeksno deblo), ki bi nas pripeljalo do najstarejšega, izvirnega rokopisa. Prepisovalci in uporabniki so delo pogosto popravljali in celo dopolnjevali, kar povzroča nemalo težav izdajateljem, ki morajo rokopise prečistiti ter ločiti naknadne vrivke, dopolnila in popravke od izvirnega besedila.¹²

Plinij je izhajal iz dveh tradicij: grške in rimske. Grška sega daleč nazaj, vse tja do Izokrata, ko prvič srečamo idejo 'zaokrožene' (enciklopedične) izobrazbe; pomemben člen v tej tradiciji je bil Platon, sledila pa sta mu Aristotel in Teofrast. Tovrstna strokovna literatura se je razmahnila v helenizmu, ko se je zanimanje za znanje vse bolj širilo; področja znanosti so se vse bolj diferencirala, vednost se vse bolj poglabljala, večalo se je zanimanje za ajiologi-

9 Pisma 3.5.17: *commentarios ... opistographos quidem et minutissimis scriptos*.

10 Najboljši med njimi so: *codex Moneus* iz 5. st., ki je obenem tudi najstarejši ohranjeni rokopis (hrani ga Avstrijska nacionalna knjižnica na Dunaju; Palimpsest, 134; obsega odlomek 11.6–15.77 z vmesnimi vrzelmi), *codex Leidensis Vossianus* fol. n. 4 iz 9. st. (hranijo ga v Leidnu; obsega odlomek 2.196–6.51 z vmesnimi vrzelmi) in *codex Bambergensis* iz 9. st. (odlomek 32–37).

11 Najpomembnejši so: *codex Vaticanus* 3861, *codex Parisinus* 6795, *codex Parisinus* 6796 in *codex Leidensis Vossianus* fol. n. 61. Med mlajšimi rokopisi nekateri prinašajo celotno besedilo *Naravoslovja*.

12 Za zgodovino rokopisne preoddaje Plinijevega *Naravoslovja* gl. Gudger, »Pliny's *Historia Naturalis*«, Schanz in Hosius, *Geschichte der römischen Literatur*, 777–80; Campbell, »Two Manuscripts«; Kroll, »Plinius der Ältere«, 430–36; Sallmann, »Plinius [1] Plinius Secundus, C. (der Ältere)«, 1139–40; Chibnall, »Pliny's *Natural History*«; Desanges, »Le manuscrit (CH)«; Nauert, »Humanists, Scientists and Pliny«; Armstrong, »The Illustration of Pliny's *Historia naturalis*«; Eastwood, »Plinian Astronomy in the Middle Ages and the Renaissance«; French, *Pliny and Renaissance Medicine*; Brunhölzl, »Plinius I. Plinius der Ältere im Mittelalter«; von Albrecht in Schmeling, *A History of Roman Literature*, 1271.

jo, starinoslovje, leksikografijo, pa tudi zbiranje eksotičnega in nenavadnega (vidnejši predstavniki: Kalimah, Arat, Evdoksos, Nikander ...). Na čelu rimske tradicije stoji Mark Porcij Katon (234–149) s svojo enciklopedijo *Napotila sinu* (*Praecepta ad filium*) oz. *Sinu Marku* (*Libri ad Marcum filium*; vključevala je poljedelstvo, medicino, morda tudi govornišstvo, pravo, vojaške veščine) in delom *O poljedelstvu* (*De agricultura*). Sledita mu Varon (116–27) s svojim delom *Znanosti in umetnosti* (*Disciplinae*) v 9 knjigah in Celz (15–54 po Kr.) s svojo enciklopedijo *Umetnosti* (*Artes*; ohranilo se je samo 8 knjig o medicini). Njen del je tudi Lukrecij (94–55 pr. Kr.) s svojim prelitjem Epikurovega nauka v verze v delu *O naravi sveta* (*De rerum natura*); z njim si Plinij deli mnoge teme, ne pa tudi način obravnave.¹³

Viri, ki jih je Plinij povzemal, so: naravoslovci (zlasti Aristotel in Teofrast), geografi in topografski pisci (Mark Agripa, Efor, Strabon, Herodot, Dionizij, Megasten, Eratosten, Ktezias, Efor idr.), zgodovinarji (vsi pomembnejši grški in rimski zgodovinarji: Herodot, Ksenofont, Tukidid, analisti, Katon, Livij ...), enciklopedisti (Katon, Varon, Verij Flak idr.), pisci monografij (Katon, Varon, Vitruvij, Dioskurid, Celz, Kaliksen idr.), strokovni pisci, poročila vojaških poveljnikov in rimskih vitezov, upravitelji provinc, državni arhiv in zasebni arhivi, zapisi in poročila raziskovalcev, tujih pooblaščenecv in poslancev, poročila rimskih lokalnih oblastnikov, neimenovani viri (posamezniki, ustna tradicija, *mirabilia*). Veliko virov je neznanih oz. nedokazljivih. Podatkov iz prve roke najdemo razmeroma malo. Strokovna literatura je bila res njegov primarni vir (glavni vir za zoologijo je Aristotel, za botaniko in mineralogijo Teofrast), ne pa edini; veliko podatkov je pridobil tudi iz uradnih dokumentov, poročil, zapisov, pa tudi 'iz druge roke', iz ustnih informacij in neobjavljenih virov (napisi ...).¹⁴

Raziskovalci so Plinija kritizirali zaradi (pretirane) zaupljivosti svojim virom;¹⁵ to so v prvi vrsti Aristotel, Teofrast, hipokratiki (popoln seznam navaja v indeksu k 1. knjigi),¹⁶ pogosto pa vključuje tudi podatke iz druge ali tretje roke. Sam se večkrat kritično distancira od svojih virov, vendar je pri tem pristranski, saj je velikokrat negativno naravnal do Grkov,¹⁷ kar je glede na dej-

13 Prim. Carey, *Pliny's Catalogue of Culture*, 18; Murphy, *Pliny the Elder's Natural History*, 13.

14 Gl. Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, pass.; French in Greenaway, *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, his Sources and Influence*, pass.; Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, 42–70; French, *Ancient Natural History*, pass.

15 Prim. Murphy, *Pliny the Elder's Natural History*, 10–11.

16 Prva knjiga je novost in posebnost. V njej v navezavi na predgovor in posvetilo navede vsebino vseh 36 knjig (1.33, uvod); omeni, da je 1. knjiga tako zasnovana zato, da cesarju in bralcu, ki sta zaposlena s številnimi obveznostmi, omogoči, da takoj najde ta želeno, ne da bi jima bilo treba brati celotno delo. K vsebini vsake knjige je dodal tudi seznam uporabljenih piscev (1.21, uvod: *in his voluminibus auctorum nomina praetextui*), rimskih (*auctores*) in nerimskih (*externi*); v celotnem indeksu navaja 146 rimskih piscev in 327 (ne vedno direktno uporabljenih) grških piscev, ki jih je uporabil kot predlogo. Ali je Plinij vsa dela res prebral, ostaja odprto vprašanje. Večinoma gre za strokovne pisce; dela večine med njimi so se v teku časa izgubila in mnoge med temi omenja samo Plinij. Prim. tudi Gudger, »Pliny's *Historia Naturalis*«, 269.

17 Grkom in grški kulturi med drugim očita puhlost, praznost (5.4), pretiravanje, lahkovernost (8.82), zahrbtni učinek grške medicine in medicinske literature (29.14) ipd. Prim. tudi Beagon,

stvo, da je grških piscev uporabil znatno več, nenavadno.¹⁸ To je Plinijeva reakcija na pohlep, materializem in ekstravaganco kot glavne vzroke za propad morale; v njih je videl dediščino Grčije. Sam je izhajal iz stoicizma, ki je poudarjal čut za dolžnost; razkošje, ki ga je obdajalo, pa je za stoicizem pomenilo ne živeti v skladu z naravo, na kateri je Plinij zasnoval svoje delo. Oklenitev stoiške filozofije je njegova reakcija na nravi in življenjski slog zgodnjega cesarskega obdobja; to se vedno znova potrjuje v njegovih digresijah o družbi.

JEZIKOVNA PODOBA PLINIJEVEGA NARAVOSLOVJA

Jezik Plinijevega *Naravoslovja*, ki je znanstveno-strokovni priročnik z zelo raznolikim in obenem zahtevnim strokovnim besedjem, je srebrna latinščina. Vrednotenje jezikovne podobe *Naravoslovja*, pri katerem so filologi dostikrat kot merilo jemali kriterije klasične latinščine, je Pliniju neupravičeno zelo škodovalo, še zlasti v 19. stoletju in na začetku 20. stoletja. Med kritiki je izstopal Edvard Norden, ki je njegov slog s stilističnega vidika ovrednotil kot enega najslabših:¹⁹ »Sein Werk gehört, stilistisch betrachtet, zu den schlechtesten die wir haben.« Moderne raziskave v drugi polovici 20. stoletja so povsem prevrednotile tudi Plinijevo jezikovno vrednost; med njimi je treba posebej izpostaviti l. 1921 izšlo Dannemannovo monografijo *Plinius und seine Naturgeschichte in ihrer Bedeutung für die Gegenwart*, v kateri je avtor Plinijevo delo, njegova prizadevanja in njegovo *Naravoslovje* izenačil z delom in pomenom Aleksandra von Humbolta.

Slog Plinijevega *Naravoslovja* je unikum, ker se v njem strokovna terminologija ter strokovni podatki in ugotovitve prepletajo s pripovedjo in retoriko. Daje občutek, kakor da je Plinij postavljaj pravila za sodobno enciklopedistiko: s čim manj besedami na čim manj prostora povedati čim več. S tem je ustvaril neki prototip enciklopedije, pa tudi njej lasten slog in jezik. Stavki so prepreženi z najrazličnejšimi jezikovnimi obrati: z inkoncinitetami, nenavadnim besednim redom, z izogibanjem enakočlenskimi stavčnim delom, s pogostimi drznimi elipsami, z lapidarnostjo (tako vsebinsko kot tudi besedno), s pogosto rabo raznih konstrukcij (*participium coniunctum*, absolutni ablativi idr.), z afektiranim besednim redom, s parentezami, perifrazami idr.²⁰ Kako je na oblikovanje Plinijevega jezika in sloga vplivala njegova retorična izobrazba ali celo njegov mentor Pomponij, lahko zgolj ugibamo, ker je Plinijev opus ohranjen le delno, pa tudi obdobje Plinijevega izobraževanja je slabo znano. A kot kažejo ohranjeni fragmenti, se je tudi sam precej posvečal je-

Roman Nature, 18–21.

18 Prim. French, *Ancient Natural History*, 18–20; Beagon, *Roman Nature*, 219.

19 Norden, *Die antike Kunstprosa*, I, 314. Prim. tudi Healy, »The Language and Style«, 13–18.

20 Gl. Müller, *Der Stil des älteren Plinius, pass.*; Healy, »The Language and Style«, *pass.* (gl. tudi tam navedeno literaturo); Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, 79–99.

zikovnim vprašanjem; svoje raziskave je združil v delu *O jezikovnih problemih* v 8 knjigah (*Dubii sermonis libri VIII*), ohranjeni fragmenti in omembe pri slovničarjih pa kažejo, da se je veliko posvečal prav besedotvorju. Delo je nastajalo v zadnjih letih Neronove vladavine; končano je bilo 10 let pred *Naravoslovjem* (*Naravoslovje*, uvod 28). Obravnavalo je dvoumne oz. nejasne primere, besede in besedne oblike, pri katerih je raba nihala; izhajalo je iz stoiške tradicije, v kateri je nastalo več del s tovrstno tematiko in običajnim naslovom *Περὶ ἀμφιλογίας*. Domnevno naj bi se naslanjalo na Varonovo delo *O latinskem jeziku* (*De lingua Latina*) in naj bi obravnavalo vprašanje analogije in anomalije v jeziku.²¹ Da je bil naklonjen anomalističnemu svobodnejšemu pogledu na jezik in njegovo strukturo, kaže tudi njegovo nasprotovanje »sprevrženi pedanteriji gramatikov« (*perversa grammaticorum subtilitas*, *Naravoslovje* 35.13). Ohranjenih je več kot 200 omemb ali fragmentov tega dela, kar dokazuje, da so ga poznejši slovničarji (Harizij, Valerij Prob, Diomed, Servij, Kledonij, Pompej Maver, Priscijan idr.) pogosto uporabljali in citirali,²² vendar ne zadoščajo za rekonstrukcijo dela kot celote.

Plinijev jezik je zaznamovan tudi s samim namenom dela, saj ga Plinij ni namenil zgolj izobražencem, ampak tudi ljudskim množicam. Zato ga kljub dejstvu, da se je v uvodu odpovedal digresijam, govorom, opisom čudežnih pojavov in dogodkov²³ ipd., pogosto zanese, da zabrisuje mejo med znanstvenim in neznanstvenim, vsakdanjim. Čeprav je jezik večinoma strokovno suh, mestoma celo suhoparen, slog pa temu primerno abrupten, sta znanstveno in strokovno poročanje ali analiza pogosto dopolnjena z osebnimi mnenji in ocenami, z opisi, orisi, komentarji ali digresijami, s katerimi je skušal bralca pritegniti; pogosto ga je zaneslo tudi v moraliziranje in prepričevanje. Takrat se je znašel v precepu med znanstvenim jezikom (znanstveno terminologijo) in knjižnim jezikom; v takšnih primerih sta se kratkost in zgoščenost, ki sta tipični lastnosti srebrne latinščine, prepletli z retoričnimi prvinami, z retoričnim in poetičnim koloritom, miselnimi in besednimi figurami in igrami ter tropi.²⁴

K Plinijevi jezikovni izvirnosti je pripomoglo tudi dejstvo, da je bila latinska terminologija za številna strokovna področja, ki jih je obravnaval, dostikrat nepopolna. Terminološke probleme je reševal na različne načine:

- z neologizmi, npr. *anhelator* (nadušljivec, 21.156), *clauditas* (hromost, šepavost, 28.33), *decacuminatio* (sekanje vrhov dreves, 17.236), *exulceratrix* (gnojenje povzroča, 27.105), *fluviatus* (splavljen, 16.196), *foliosus* (listnat, 25.161 in 12.40), *fornicatum* (obokano, svodasto, oblokasto, 16.223),

21 Prim. Kroll, »Plinius der Ältere«, 294–99, 436–39; Sallmann, »Plinius [1] Plinius Secundus, C. (der Ältere)«, 137–38.

22 Prim. Keil, *Grammatici Latini*, pass.; CGL, pass.

23 Prim. *Naravoslovje* 1.12, uvod: »Nam nec ingenii sunt capaces, quod alioqui in nobis perquam mediocre erat, neque admittunt excessus aut orationes sermones ve aut casus mirabiles vel eventus varios, iucunda dictu aut legentibus blanda sterili materia.«

24 Za natančno analizo z bogatim izborom primerov gl. Müller, *Der Stil des aelteren Plinius*, zlasti 115–34.

glandifera (Pannoniae) (želodoviti kraji, kraji, polni želoda, 3.147), *montuosa (Ciliciae)* (gorski svet, gorati svet, gorati kraji, gorati predeli, 11.280), *mucronatus* (oster, koničast, zašiljen, ošiljen, šilast, 32.15, 16.90 in 251.61), *nictatio* (utripanje z očmi, mežikanje 11.156) idr.;

- s perifrazami ali rabo *abstractum pro concreto*, npr. *leonum feritas* = *leo-nes feri* (7.5); *servitus* = *servi* (14.5...);
- z uvajanjem grških tujk (strokovno besedje za različna znanstvena in strokovna področja, zlasti izrazi za minerale, rudnine, drage kamne, rudarstvo, medicinsko izrazje, arhitekturna terminologija ...), npr. *cometes*, gr. κομήτης (komet, 2.89), *colossus*, gr. κολοσσός (velikanski kip, kolos, 34.41 in 35.128), *dibapha*, gr. διβαφή (dvakrat barvan, *subst.* ‘dvojnobarvaneč’, 9.137 in 21.45), *leucargillon*, gr. λευκάργιλλος, -ον (bela glina, 17.42), *plastice*, gr. ἡ πλαστική (plastika = kip, 35.151), *pyrrhopoecilus*, gr. πυρροποίκιλος, -ον (pisani granit, ‘rdečelisasti’ granit, 36.63 in 36.157), *topazus*, gr. τόπαζος (topaz, 37.107), *sarcion*, gr. σαρκίον (izrastek na kamnu, 37.73), *clinice*, gr. κλινική, *sc.* τέχνη (klinična medicina, 29.4 in 30.98), *theriace*, gr. θηριακή (protistrup [proti kačjemu piku], 20.264 in 29.24), *lichen*, gr. λειχήν (lišaj [na koži], 26.21), *pteron*, gr. πτερόν (krilo [hiše], 36.30 in 36.88). Včasih pusti grške besede netranskribirane, npr. ἐγκύκλιος παιδεία (‘zaokrožena’ izobrazba, uvod 14 ...), κεχηρότος Διονύσου (Široko zevajočega Dioniza, 8.58, ime svetišča), Ἀφροδίτη ἐν κήποις (Afrodita v vrtovih, 36.16, ime kipa);²⁵
- z izposojenkami in tujkami iz drugih jezikov:
 - a) iz hispanščine in iberijsščine, npr. *segutilum* (znamenje zlate žile, 33.67; besedo najdemo samo pri Pliniju, izhaja pa iz rudarskih področij iberijskega polotoka)²⁶ in *laurex* (lavrik, domnevno kunec, 8.217; beseda izhaja bodisi iz katerega od iberskih jezikov bodisi iz takega južnogalskega narečja ali pa gre za izvirno besedo prebivalcev Balearskih otokov, najverjetneje sorodno z masilijsko besedo za kunca, λεβηρίς, od koder izvira tudi poznejša stvnem. izposojenka *lōrihhi(n)*);²⁷
 - b) iz galščine, npr. *chama* (ris, 8.70), *glastum* (trpotec, 3.123) idr.;
 - c) iz etiopščine, npr. *nabun* (žirafa, 8.69);
 - č) iz arabščine, npr. *Hippalus* (hipal, zahodni veter, 6.104);
 - d) iz germanščine, npr. *glaesum* (jantar, 37.42), ki naj bi bil po Pliniju, *Naravoslovje* 37.42, in Tacitu, *Germanija* 45, germanska beseda (iz ide. *ghlêso- ‘bleščec(e) se’);
 - e) iz drugih jezikov (egipčanščina, kartažanščina, indijsščina, feničanščina, perzijsščina, retijsščina, skitsščina, sirščina idr.);

25 Gl. Müller, *Der Stil des aelteren Plinius*, pass.; French in Greenaway, *Science in the Early Roman Empire*, pass.; Healy, »The Language and Style«, pass.; Healy, *Pliny The Elder on Science and Technology*, 79–99.

26 Walde in Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, I, 775.

27 Hehn in Schrader, *Kulturpflanzen und Haustiere*, 618 ss.; Walde in Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, II, 510.

- s specializiranim (tehničnim) besedjem (zlasti na področju naravoslovnih in tehničnih strok, mineralogije, rudarstva in metalurgije), npr. *marmor* poleg običajnega pomena 'marmor' (*passim*) tudi v specifičnem pomenu 'kremenjak' (33.68); *adamas* 'jeklo' kot generična oznaka za sleherno izjemno trdo stvar (za železo, jeklo, diamant ipd.; 37, *passim*); *fragilitas* 'krhkost' tudi v pomenu 'lomljivost' (36.141); *piscina* 'ribnik, bazen' tudi v pomenu 'rezervoar, cisterna' (33.75); *cura* 'skrb' tudi v pomenu 'obdelava' (33.1).

Mnoge besede iz naštetih skupin so *hapax legomena*.

SLOVENJENJE NARAVOSLOVJA

Za prevajalca je Plinij poseben izziv. Ni klasik, ampak pisec 'srebrne' latinščine, vendar je po svojih slogovnih in jezikovnih lastnostih povsem unikatni; kot drugo pa gre za prozaika, za strokovnega pisca, erudita, ki se v prenekaterem pogledu razlikuje od svojih sodobnikov, najprej že v tem, da njegov ohranjeni opus ne vključuje nobene od 'eminentnejših' proznih zvrsti, bodisi zgodovinopisja bodisi filozofije bodisi retorike.

Prevajalskih problemov in zadreg pri prevajanju *Naravoslovja* je veliko. Nekaj primerov.

Že ob prevodu samega naslova dela *Historia naturalis* oz. *Naturalis historia* se zastavi vprašanje, kako ga prevesti: *Naravoslovje?* *Naravopisje?* *Prirodopis?* *Preučevanje narave?* *Raziskovanje narave?* Trenutno uporabljeni naslov *Naravoslovje* je tradicionalno uveljavljen in verjetno najbolj 'praktičen', seveda ob zavedanju, da izraza *naturalis historia* (ang. *natural history*, nem. *Naturkunde*, fr. *histoire naturelle*) ne smemo enačiti s sodobnim pojmom naravoslovja.

Ob prevajanju poimenovanj živalskih in rastlinskih vrst, ki jih poznamo tudi danes, načeloma ni težav. Prevajalec se znajde v zagati, ko Plinij govori o vrstah, ki jih ne moremo z gotovostjo identificirati, in o vrstah, ki sodijo bolj v sfero neznanega, neverjetnega ali mitološkega; takrat je najbolje in tudi najbolj pošteno do izvirnika, da se ohranijo izvirne oblike. Včasih je mogoče skleniti prevajalski kompromis, ko se prevajalec odloči za določen termin, ki ga nato pojasnimo v komentarju, kjer poleg pojasnila navedemo tudi možne rešitve. Nekaj primerov:

Faciunt his fidem in Italia appellatae bovae in tantam amplitudinem exeuntes, ut divo Claudio principe occisae in Vaticano solidus in alvo spectatus sit infans. Aluntur primo bubuli lactis suctu, unde nomen traxere. (8.37)

Takšne zgodbe potrjujejo kače, ki jih v Italiji imenujejo *bove* in ki dosegajo tolikšno velikost, da so v času božanskega Klavdija v želodcu ene od njih,

ubite na Vatikanu, našli celega otroka. Hranijo se predvsem s kravjim mlekom, od tod tudi njihovo ime.²⁸

Septentrio fert et equorum greges ferorum, sicut asinorum Asia et Africa, praeterea alcen, iumento similem, ni proceritas aurium et cervicis distinguit; item natam in Scadinavia insula nec umquam visam in hoc orbe, multis tamen narratam *achlin* haud dissimilem illi, set nullo suffraginum flexu, ideoque non cubantem et adclinem arbori in somno eaque incisa ad insidias capi, alias velocitatis memoratae. Labrum ei superius praegrande; ob id retrograditur in pascendo, ne in priora tendens involvatur. (8.39)

Na severu živijo tudi črede divjih konj, tako kot v Aziji in Afriki črede divjih oslov, poleg teh pa še los, ki je podoben volu, razlikuje se le po daljših ušesih in vratu; prav tako tudi *ahlis*, ki živi na otoku Skandinavija in ga v tem delu sveta še nismo videli, vendar pa so mnogi pripovedovali o njem: precej je podoben losu, a v podkolenju nima nobenega sklepa, zato se med spanjem ne uleže na tla, ampak sloni na drevesu, in ko ga lovijo, mu past nastavijo tako, da drevo nasekajo; sicer pa je splošno znano, da je izjemno hiter. Ima zelo veliko zgornjo ustnico; zato se na paši pomika nazaj, da se ob hoji naprej ne bi spotaknil obno.²⁹

Tradunt in Paeonia feram quae *bonasus* vocetur, equina iuba, cetera tauro similem, cornibus ita in se flexis, ut non sint utilia pugnae. Quapropter fuga sibi auxiliari reddentem in ea fimum interdum et trium iugerum longitudine, cuius contactus sequentes ut ignis aliquis amburat. (8.40)

V Pajoniji naj bi živela divja žival, imenovana *bonáz*, ki ima grivo kot konj, drugače pa je podobna biku; rogova ima tako ukrivljena enega proti drugemu, da nista primerna za spopadanje, zato se rešuje z begom, med bežanjem pa izloča blato, včasih celo v dolžini treh oralov, in če se ga zasledovalci dotaknejo, jih ožge kakor ogenj.³⁰

Nabun Aethiopes vocant collo similem equo, pedibus et cruribus bovi, camelo capite, albis maculis rutilum colorem distinguuntibus, unde appellata camelopardalis, dictatoris Caesaris circensibus ludis primum visa Romae. Ex eo subinde cernitur, aspectu magis quam feritate conspicua, quare etiam ovis ferae nomen invenit. (8.69)

Etiopijci imenujejo *nabun* žival, ki je po vratu podobna konju, noge in stegna so podobni govejim, glava pa je podobna kamelji; je rdečkaste barve z izrazitimi belimi lisami, zato jo imenujejo kamelopard. V Rimu so jo prvič videli na cirkuških igrah, ki jih je priredil diktator Cezar. Od takrat naprej

28 Zgodba o bovah (tudi *boe* ali *bobe*; ime izvira iz lat. *boves* 'govedo') je izmišljena; največja kača Italije je progasti gož (*Elaphe quatuorlineata*), ki je nenevaren in lahko zraste do 2,6 m.

29 Nekateri komentatorji *ahlisa* (lat. *achlis*) enačijo z losom, drugi s severnim jelenom.

30 Verjetno gre za zobre (*Bison bonasus*), ki so bili leta 1921 v naravi iztrebljeni; danes jih najdemo v naravnih parkih in živalskih vrtovih.

jo občasno vidimo; bolj zbuja pozornost zaradi svoje pojave kot pa zaradi divjosti, zato se je je oprijel vzdevek divja ovca.³¹

Iidem ex Aethiopia quas vocant κήπους, quarum pedes posteriores pedibus humanis et cruribus, priores manibus fuere similes. (8.70)

Ob tej priložnosti so pokazali živali iz Etiopije, ki jih imenujejo *kepi*, katerih zadnje noge so bile podobne človeškim nogam in stegnom, sprednje noge pa rokam.³²

Lyncas vulgo frequentes et *sphingas*, fusco pilo, mammis in pectore geminis, Aethiopia generat multaque alia monstris similia, pinnatos equos et cornibus armatos, quos *pegasos* vocant, *crocotas* velut ex cane lupoque conceptos, omnia dentibus frangentes protinusque devorata conficientes ventre, cercopithecus nigris capitibus, pilo asini et dissimiles ceteris voce, *Indicos boves unicornes tricornesque*, *leucrocotam* perniciosissimam feram asini fere magnitudine, clunibus cervinis, collo, cauda, pectore leonis, capite melium, bisulca ungula, ore ad aures usque rescisso, dentium locis osse perpetuo; hanc feram humanas voces tradunt imitari. (8.72–73)

V Etiopiji se v velikem številu plodijo *risi* in *sfinge*,³³ ki imajo črnkasto dlako in na prsih dve prsni bradavici, pa tudi številne druge, pošastim podobne živali: krilati rogati konji, ki jih imenujejo *pegazi*;³⁴ *krokote*, nekakšni mešanci med psom in volkom, ki z zobmi lomijo vse, vse takoj požrejo in nato prebavljajo v želodcu;³⁵ zamorske mačke s črnimi glavami, oslovsko dlako in glasom, ki ni podoben nobeni drugi živalski vrsti;³⁶ *indijski enorogi in trirogi voli*;³⁷ *levkrokota*, izjemno hitra zver, skoraj tako velika kot osel, s stegni kot jelen, z levjim vratom, repom in prsmi, z jazbečjo glavo, z razklanimi kopiti, z gobcem, odprtim vse do ušes, in z neprekinjeno kostjo namesto zob: ta zver naj bi menda posnemala človeške glasove.³⁸

31 *Nabun* ali *camelopardalis* je žirafa (*Giraffa camelopardalis*). Beseda *nabun*, ki jo Plinij označuje kot etiopsko, izhaja iz arabskega *nabu* (visok); latinsko poimenovanje je povzeto po grškem, *camelopardal*, ker – kot pojasnjuje Mark Terencij Varon (*O latinskem jeziku* 5.100) – »je bil po svoji zunanji podobi kot kamela, lise pa je imel takšne kot leopard«. Beseda žirafa je prevzeta iz arabščine (*zurafa*, *zarafa*) po posredovanju italijanščine (*giraffa*).

32 Natančna določitev ni mogoča. Morda gre za katero od vrst repatih opic, nemara za zamorske mačke (*Cercopithecus*) ali katere druge psoglavce (*Cercopithecoidea*), morda za pavijane (*Papio*) ali huzarje (kozačke, lat. *Erythrocebus patas*).

33 Verjetno gre za puščavskega risa oz. karakala (*Caracal caracal*). Sfing ne moremo natančno določiti; najverjetneje gre za zamorske mačke (ena od vrst iz poddružine *Cercopithecinae*), nekateri komentatorji pa menijo, da gre za šimpanze.

34 Pegazi so dobili ime po čudežnem krilatemu konju, rojenem iz Meduzine glave, ki ga je ukrotil Belerofont. Določitev živali ni mogoča.

35 Krokoti (lat. *crocottae*; tudi korokoti, lat. *corocottae*) so zveri iz Etiopije, najverjetneje hijene, bodisi progaste (*Hyaena hyaena*) ali lisaste (*Crocota crocuta*) ali pa šakali.

36 Ime za zamorske mačke (lat. *cercopithec*) so Rimljani prevzeli iz grščine; beseda pomeni 'repate opice'.

37 Omenjeni indijski enorogi in trirogi voli so izmišljeni ali pa so jih zamešali z nosorogi.

38 Levkrokote ni mogoče določiti; morda gre za kako vrsto hijene, kar nakazuje tudi ime, ki lahko pomeni 'bela krokota' (< *'leuco-crocota*) ali 'levja krokota' (< *'leo-crocota*). Strokovnjaki domnevajo, da bi lahko šlo za rjavo hijeno oz. obrežnega volka (*Hyaena brunnea*). Gl. sliko 1.

Slika 1: Leocrocota. Vir: Bestiarius, S. 1633 4°, Folio 14v, Kongelige Bibliotek (Nacionalna knjižnica Danske).

Apud eosdem nasci Ctesias scribit quam *mantichoran* appellat, triplici dentium ordine pectinatim coeuntium, facie et auriculis hominis, oculis glaucis, colore sanguineo, corpore leonis, cauda scorpionis modo spicula infingentem, vocis ut si misceatur fistulae et tubae concentus, velocitatis magnae, humani corporis vel praecipue adpetentem. (8.75)

Ktezias³⁹ piše, da na tem istem območju živi bitje, ki ga imenuje *mantíhoras*;⁴⁰ ima tri vrste kot pri glavniku grebenasto prekrivajočih se zob, človeški obraz in ušesa, sivomodre oči, krvavo rdečo barvo, levje telo in rep, s katerim kakor škorpion zabada žela; glas ima tak, kot da bi se mešala zvok trstenice in tube, je zelo hitra, prav posebej pa ji tekne človeško meso.

In India et boves solidis ungulis, unicornes, et feram nomine *axin* hinnulei pelle pluribus candidioribusque maculis, sacrorum Liberi patris. (8.76)

Pravi, da v Indiji živijo tudi enoroga goveda z nerazklanimi kopiti ter divja žival, imenovana *áksis*, ki ima kožo srnjačka, a s številnejšimi in tudi svetlejšimi pegami, posvečena bogoslužju očeta Libera.⁴¹

³⁹ Ktezias iz Knidosa je bil grški zdravnik in zgodovinar (5./4. stoletje pr. Kr.), ki je dolgo živel na perzijskem dvoru kot osebni zdravnik kralja Artakserksa II. Napisal je *Perzijsko zgodovino* v 23 knjigah in *Indijsko zgodovino*.

⁴⁰ Opis napol bajeslovnega mantihora (beseda v perziščini pomeni 'požiralec ljudi') je Plinij povzel po Aristotelu. Nekateri razlagalci v opisu vidijo nekaj podobnosti s tigrom. Gl. sliko 2.

⁴¹ Aksis (*Axis axis*) ali čital je rjav, belo pegast, do 95 cm visok jelen iz rodu pegastih jelenov (*Axis*),

Iuxta hunc fera appellatur catoblepas, modica alioqui ceterisque membris iners, caput tantum praegrave aegre ferens. Id deiectum semper in terram; alias internicio humani generis, omnibus, qui oculos eius videre confestim expirantibus. (8.77)

V njegovi bližini živi žival, imenovana *katóblepas*, ki je sicer srednje velika in ima druge ude slabotne, le njena glava je zelo težka in jo komajda prenaša okoli. Ta je vedno nagnjena proti tlom, sicer bi bila za ljudi smrtno nevarna, saj vsi, ki jo pogledajo v oči, nemudoma umrejo.⁴²

Hunc saturum cibo piscium et semper esculento ore in litore somno datum parva avis, quae trochilos ibi vocatur, rex avium in Italia, invitat ad hiandum pabuli sui gratia, os primum eius adsultum repurgans, mox dentes et intus fauces quoque ad hanc scabendi dulcedinem quam maxime hiantes. (8.90)

Ko se [krokodil] do sitega naje rib in se z gobcem, vedno polnim ostankov hrane, na obali prepusti spancu, ga majhna ptica, ki jo tam imenujejo *tróhil*, v Italiji pa kralj ptic, pripravi do tega, da zazeva, ptič pa se tako hrani; najprej skaklja sem in tja čisti njegov gobec, nato zobe in celo notranjost žrela; to praskanje krokodilu godi in zato na stežaj odpre usta.⁴³

iiidem percussi a phalangio, quod est aranei genus, aut aliquo simili canculos edendo sibi medentur. (8.97)

In ko jelene piči *falangij*, ki je vrsta pajka, ali kaka podobna žival, se zdravi, jo tako, da jedo rake.⁴⁴

Citra Cynamolgos Aethiopus late deserta regio est, a scorpionibus et solipugis gente sublata. (8.104)

Tostran območja, kjer živi etiopsko pleme Kinamolgi, je širok puščavski predel, v katerem so škorpioni in *solipúge* povsem iztrebili tamkajšnje prebivalstvo.⁴⁵

ki živi na Indijski podcelini.

42 *Katóblepas* (dob. 'navzdol gledajoči') je neznana vrsta goveda z navzdol sklonjeno glavo, najbrž gnu (*Connochaetes, Catoblepas gnu*); gl. sliko 3.

43 V slovarjih najdemo različne interpretacije, za katero ptico naj bi šlo; po enih za pribo (*Vanellus vanellus*), po drugih za kraljička, rdečeglavega (*Regulus ignicapillus*) ali rumenoglavega (*Regulus regulus*), po tretjih za stržka (*Troglodytes troglodytes*). Po novejših domnevah naj bi šlo za krokodiljega tekalca (*Pluvianus aegyptius*), večinoma žužkojedo ptico, ki živi na vodnih obrežjih v notranjosti Afrike in se rada zadržuje v bližini krokodilov. Govorica, da krokodilom čisti zobe, ki je znana že od antike, je zaenkrat še nepotrjena.

44 Lat. *phalangium, phalangion*. Za katero vrsto pajka gre, ni mogoče zanesljivo določiti (morda za črno vdovo).

45 Kinamolgi ('Psicemolzniki') so etiopsko pleme na vzhodni obali Libije (gl. *Naravoslovje* 6.195). Solipuge (po nekaterih slovarjih bele strupene mravlje) so verjetno temačniki (*Solifugae*), ki sodijo v red pajkovcev; so plenilci z zelo močnimi čeljustmi, živijo pa v tropskih in subtropskih območjih.

Slika 2: Mantichoras. Vir: Museum Meermannno, c. 1450. MMW, 10 B 25, Folio 13r (Francija).

Slika 3: Catoblepas. Vir: Der Naturen Bloeme manuscript (Jacob van Maerlant), c. 1350. Nacionalna knjižnica Nizozemske.

Mutat colores et Scytharum tarandrus nec aliud ex iis quae pilo vestiuntur, nisi in Indis *lycaon*, cui iubata traditur cervix. Nam *thoes* – luporum id genus est procerius longitudine, brevitate crurum dissimile, velox saltu, venatu vivens, innocuum homini – habitum, non colorem, mutant, per hiemes hirti, aestate nudi. (8.123)

Tudi severni jelen v Skitiji spreminja barve, česar ne počne nobena druga od živali, poraščenih z dlako, razen *likáona* v Indiji, ki ima menda na vratu grivo. Kajti *tósi* – gre za vrsto volkov, ki ima daljše telo, drugačni so zaradi svojih kratkih nog, hitro skačejo, živijo od lova in so človeku nenevarni – spreminijo zunanjo podobo, ne barve; pozimi so kosmati, poleti golokožni.⁴⁶

Sunt et *dammae* et *pygargi* et *strepsicerotes* multaque alia haut dissimilia. (8.214)

Dalje so tudi *dame*,⁴⁷ *pigargi*⁴⁸ in *strepsikeroti*⁴⁹ ter številne druge podobne vrste.

Melanaetos a Graecis dicta, eadem *leporaria*, minima magnitudine, viribus praecipua, colore nigricans, sola aquilarum fetus suos alit – ceterae, ut dicemus, fugant –, sola sine clangore, sine murmuratione. Conversatur autem in montibus. Secundi generis *pygargus* in oppidis et in campis, albicante cauda. Tertii *morphnos*, quam Homerus et *percnum* vocat, aliqui et *plangum* et *anatariam* ... Haec facit, ut quintum genus γνήσιον vocetur velut verum solumque incorruptae originis, media magnitudine, colore subrutilo, rarum conspectu. (10.6–8)

Črnemu orlu, kot ga imenujejo Grki, pravijo tudi *zajči orel*,⁵⁰ je najmanjši, izjemno močan, črnkaste barve; je edini izmed orlov, ki sam redi svoje mladiče – drugi, kot bomo omenili, jih odženejo – in edini, ki ne vrešči in ne

46 Glede likaona (lat. *lycaon*) najdemo pri komentatorjih in v slovarjih različne razlage; po nekaterih naj bi šlo za žival iz rodu volkov, po drugih za geparda (*Acinonyx jubatus*). Različno pojasnjujejo tudi tosa; po najverjetnejši razlagi gre za zlatega šakala (*Canis aureus*, *Thos aureus*), po drugih za cibetovko (*Viverra*), ženetno (*Genetta*) ali risa (*Lynx lynx*).

47 Izraz *damma* v slovarjih ni natančno definiran; šlo naj bi za srni podobno žival, morda za damjaka ali gazelo ali divjo kozo. Komentatorji domnevajo, da gre za srnam podobne trstične antilope (*Redunca*), ki so rod barskih antilop iz družine rogarjev (*Bovidae*) oz. poddružine barskih antilop (*Reduncinae*).

48 *Pigarge* (lat. *pygargi* 'z belo zadnjico', 'belozadnjični', 'beloriti') bi lahko poslovenili kot 'beloritniki'. Natančna določitev ni možna; morda gre za liroroge antilope (*Damaliscus*), morda za vrsto dorkas (*Dorcas dorcas*) ali za belonosno antilopo (*Damaliscus pygargus pygargus*); vsem trem vrstam danes grozi iztrebljenje.

49 Lat. *strepsicerotes* 'krivorog', 'vitorog'. Ni povsem jasno, za katero žival gre. Po prvi domnevi naj bi šlo za velikega kuduja (*Tragelaphus strepsicerotes*). Druga domneva se opira na še eno Plinijevo omembo te vrste (*Naravoslovje* 11.124), kjer navaja, da jo v Afriki imenujejo *addax*. Morda gre za mendeško antilopo (*Addax nasomaculatus*); živi v afriških in arabskih puščavah, ima vijakasto zavite rogove, v starem Egiptu pa je bila celo domača žival.

50 Natančna določitev ni mogoča; komentatorji ponujajo tri možne rešitve: 1. kraljevi orel (*Aquila heliaca*), 2. planinski orel (*Aquila chrysaetos*) ali 3. mali orel (*Hieraetus pennatus*). V nekaterih rokopisih in slovarjih najdemo zanj tudi varianto *valeria*.

kraka. Živi v gorah. Druga vrsta, *beloritec*,⁵¹ živi v mestih in na ravninah in ima belkast rep. Tretja vrsta, *morfnos*, ki ga Homer imenuje tudi *perknos*, nekateri pa tudi *plang* in *račji orel*,⁵² ... Prav zato tudi peto vrsto orlov imenujemo *gnezij*,⁵³ kakor da je pravi in edini, ki je po svojem izvoru čistokrven; je srednje velik, rdečkaste barve in le redko ga je moč videti.

Sanqualem avem atque *inmusulum* augures Romani magnae quaestioni habent. Inmusulum aliqui vulturis pullum arbitrantur esse et sanqualem ossifragum. Masurius sanqualem ossifragam esse dicit, inmusulum autem pullum aquilae prius quam albicet cauda. (10.20)

Med rimskimi avgurji poteka burna debata o *sankvalisu* in *imuzulu*. Nekateri menijo, da je imuzul mladič jastreba, sankvalis pa kostolomec. Masurij pravi, da je sankvalis kostolomec, imuzul pa mladič orla, preden njegov rep postane bel.⁵⁴

Anserini generis sunt *chenalopeces* et, quibus lautiores epulas non novit Britannia, *chenerotes*, fere ansere minores. (10.56)

V rod gosi sodijo tudi *henalopeke* in pa *henerote*, ki so najodličnejša jed, kar jih poznajo v Britaniji, so pa nekoliko manjše od gosi.⁵⁵

Semper hic remeantes comitatum sollicitant, abeuntque una persuasae *glottis* et otus et *cychramus*. *Glottis* praelongam exerit linguam, unde ei nomen. Hanc initio blandita peregrinatione avide profectam paenitentia in volatu cum labore scilicet subit: reverti incomitatam piget et sequi nec umquam plus uno die pergit, in proximo hospitio deserit. Verum invenitur alia antecedente anno relictā simili modo in singulos dies. *Cychramus* perseverantior festinat etiam pervenire ad expetitas sibi terras. Itaque noctu [is] eas excitat admonetque itineris. (10.66–68)

51 Zelo verjetno je mišljen belorepec (*Haliaeetus albicilla*, *Falco albicilla*), morda lunj beloritec (*Circus pygargus*), po nekaterih komentarjih tudi kačar (*Circaetus gallicus*).

52 Morda gre za velikega klinkača (starejše račji orel, račar; *Aquila naevia*, *Aquila clanga*) ali pa rjavega lunja (*Circus aeruginosus*).

53 Lat. *gnesius*, gr. γνήσιος ('pravi' orel). Plinij se pri opisu naslanja – tako kot pri vseh opisih orlov – na Aristotela (*Nauk o živalstvu* 9.32, 619a 11), vendar pa je grški pridevnik ἡμιόλιος, ki pomeni poldrugi, napačno prevedel kot *media magnitudine* (srednje velikosti); moral bi prevesti kot 'velik za orla in pol'. Lahko bi šlo za kraljevega orla (*Aquila heliaca*), čigar razpon kril meri od 1,85 do 2,05 m, ali pa za planinskega orla (*Aquila chrysaetos*), pri katerem razpon kril variira od 1,50 do 2,40 m.

54 Sankvalis (lat. *sanqualis*) oz. 'Sankov ptič' je kostolomec; ime je dobil po staroitalskem božanstvu Sanku (lat. *Sancus* ali *Sangus*). O imuzulu (lat. *inmusulus*) ni znano nič drugega kot to, kar navaja Plinij; beseda sama verjetno izvira iz besedja rimskih avgurjev.

55 Henalopeke (lat. *chenalopeces* 'lisičje gosi' ali 'race') so menda nilske gosi (*Alopochen aegyptiacus*), ki so bile v starem Egiptu domače živali; imajo rjavorumeni perje z značilno rdečerjavo očesno pego, uvrščamo pa jih med polgosi. Henerot (lat. *chenerotes*) ne moremo natančno določiti, niti tega, ali gre za gosi ali race; komentatorji kot možno rešitev predlagajo raco žličarico (*Anas clypeata*).

Na tem mestu ob vrnitvi vedno zahtevajo spremstvo; pogovorijo *glotido*, uharico in *kihrama* in ti odletijo skupaj z njimi. *Glottida* izteza zelo dolg jezik, po katerem je dobila tudi ime. Sprva se vsa vesela nad popotovanjem željno poda na pot, med letom pa se začne zaradi napora seveda kesati; ne mara se vrniti brez spremstva, prav tako pa tudi ne mara prepelice spremljati še naprej; nikoli ne leti z njimi več kot en dan, na najbližjem počivališču jih zapusti. Toda najde se kaka druga, ki so jo pustili zadaj prejšnje leto, in na podoben način gre iz dneva v dan. *Kihram* je vztrajnejši in prav tako hiti, da bi prišel do dežel, po katerih hrepeni. Zato ponoči budi prepelice in jih opominja, naj nadaljujejo pot.⁵⁶

Natančna določitev posameznih rastlinskih ali živalskih vrst je pogosto nemogoča in zgolj predmet ugibanj. Tak primer so vôleki in škrlatniki,⁵⁷ iz katerih so pridobivali škrlatno barvo; sodobna biologija pozna okoli tisoč vrst, od katerih jih v Sredozemlju najdemo šestnajst. Glede na opise in na kraje, kjer so te školjke nabirali, lahko v večini primerov z gotovostjo identificiramo tri vrste, ki so jih največ lovili: bodičasti volek (*Murex brandaris*), čokati volek (*Murex trunculus*) in purpurni polž (*Thais haemastoma* ali *Purpura haemastoma*). Težava pri Pliniju je tudi ta, da zanje uporablja tri izraze: *purpura*, *murex*, *bucinum*, vendar ne uporablja vedno istega izraza za isto vrsto školjk; tako npr. z izrazom *murex* označuje tako škrlatnike (*Muricidae*) kot tudi kotače (*Trochidae*) in blatarke (*Buccinidae*, *Nassariidae*).

V nekaterih primerih je treba poiskati kompromis. Eden takih primerov je odlomek 10.21, kjer Plinij ugotavlja, »da je ptic ujed šestnajst vrst«. (*Accipitrum genera sedecim invenimus*.) V izvirniku je problematičen izraz *accipiter*, ki v latinščini lahko (glede na slovarje) pomeni bodisi 'kragulj' bodisi 'sokol' bodisi 'skobec'. Lahko bi se torej odločili za eno od navedenih treh možnosti. Vendar pa v nadaljevanju (10.23) Plinij pravi, da »v delu Trakije nad mestom Amfipolis ljudje in *accipitres* pri lovu na ptice nekako sodelujejo«. (*In Thraciae parte super Amphipolim homines et accipitres societate quadam aucupantur*.) Za kragulja in skobca ne najdemo potrdil, da so ju uporabljali za lov, uporaba sokolov pri lovu pa je značilna za polpuščavska in puščavska območja. Ker torej iz besedila ni mogoče natančno razbrati, za katero vrsto gre, je v prevodu najbolje uporabiti nevtralen izraz ujede (čeprav gre verjetno za kragulja).

Knjige 33–36 včasih v strokovni literaturi navajajo kot 'knjige o ume-

56 Glede naštetih treh vrst najdemo v slovarjih in komentarjih k Pliniju različne ponujene rešitve. *Glottida* (lat. *glottis* 'jezičnica') je morda vijeglavka (*Lynx torquilla*), žolna, malce večja od vrabca. Za uharico (lat. *otus*) najdemo več možnosti: lahko bi bila sova na splošno, mala uharica (*Asio otus*), močvirska uharica (*Asio flammeus*), veliki skovik (*Otus scops*) ali lesna sova (*Strix aluco*). Glede na ime *otus* (iz gr. *oûs*, *otós* 'uho') je v prevodu uporabljena rešitev 'uharica' (mišljena je mala uharica, tudi glede na primerjavo z veliko uharico ali *Bubo bubo*, omenjeno v paragrafu 68). *Kihrama* (lat. *cychramus*) ni mogoče določiti; domnevi sta: vrtni strnad (*Emberiza hortulana*) ali kosec (*Crex crex*).

57 Gl. *Naravoslovje* 9.102–103.

tnosti'. V njih Plinij predstavi zgodovino antične umetnosti in navaja kopico antičnih umetnikov in umetnin. Prva težava je ta, da je precej nedoslednosti in razlik že pri poimenovanjih v originalih, v samih kritičnih izdajah besedila; izdaje se dostikrat razlikujejo med sabo, pogoste pa so tudi vrzeli v besedilu. Imena avtorjev je večinoma mogoče rekonstruirati z opiranjem na druge antične vire. Več težav je pri umetninah, saj za mnoge med njimi v slovenščini še ni uveljavljenih poimenovanj. Rešitve je treba iskati v komentarjih in ob primerjavah s tujejezičnimi prevodi, kjer pa so se prevajalci odločali za različne pristope; večina umetnine prevede, redki pa puščajo kar latinska poimenovanja. Za nekatere umetnine v slovenščini sicer že obstajajo ustaljena poimenovanja (npr. *doryphorus*, slov. *Kopjenosec* idr.), vendar pa jih je treba včasih popraviti. Tako npr. se *diadumenos* (34.55) v slovenščino običajno prevaja kot *Mladenič z oglavnico*. Komentarji in tudi slovarji razlagajo, da naj bi šlo za mladeniča, ki ima na glavi diadem; če ta razlaga drži, je torej pravilneje *Mladenič z diademom* oz. *Mladenič z načelkom*. Enako je s kipom *destringens se*, gr. ἀποξυόμενος (34.55), ki se običajno sloveni kot *Strgalec* (gre za borilca, ki s sebe s strgalom odstranjuje prah in pot). Ustreznejše poimenovanje je 'tisti, ki se ostrgava', 'tisti, ki ostrguje (prah in pot) s sebe', torej *Ostrgavalec*.

Lep primer tega, koliko prevajalskih zagat in rešitev se ponuja ob eni sami besedi, je izraz molibden (lat. *molybdaena*).⁵⁸ Ob takih primerih je nujno v prevodu uporabiti izvirno obliko in jo natančneje pojasniti v komentarju, kajti Plinij z izrazom molibden (prevzet iz gr. μολύβδαινα) ne opisuje nobene od dveh v naravi pojavljajočih se oblik elementa, ki ga v sodobni kemiji poznamo kot molibden (ti obliki sta molibdenit in vulfenit), ampak eno od vrst svinčeve rude, domnevno galenit. Najbolj pošteno do avtorja in njegovega besedila je ohraniti poimenovanje, ki ga uporablja, kajti sodobni termini molibdenit, vulfenit in galenit, ki so v slovenščini tujke, bi bili v prevodu anahronizmi, prav tako tudi slovenska poimenovanja zanje (molibdenit je 'molibdenov sijajnik', vulfenit je 'melinoza', 'molibdenova svinčeva ruda', 'molibdenovo-svinčev kalavec', 'rumena svinčeva ruda' ali 'rumeni svinčev', galenit je 'svinčev sijajnik', 'boleslavit', 'siva ruda' ali 'svinčev'). Podobne rešitve so uporabljene tudi pri drugih materialih, rudninah, kovinah, kamninah, prsteh, barvah itd., npr.: minij (*minium*), armenij (*Armenium*), cinabar (*cinnabaris*), hrizokola (*chrysocola*), indik (*Indicum*), škrlatna (*purpurissum*); sinopska okra (*Sinopsis*), rdeča okra (*rubrica*), parajtonijska belina (*Paraetonium*), meloško belilo (*Melinum*), eretrijska prst (*Eretria*), avripi-gment oz. zlato barvilo (*auripigmentum*); okra (*ochra*), žgano svinčevo belilo (*cerussa usta*), sandaraka (*sandaraca*), sandiks (*sandyx*), sirsko rdečilo (*Syrium*), črnilo (*atramentum*) idr.⁵⁹

⁵⁸ Naravoslovje 34.173–74.

⁵⁹ Naravoslovje 35.30.

BIBLIOGRAFIJA

- von Albrecht, Michael in Gareth L. Schmeling. *A History of Roman Literature: from Livius Andronicus to Boethius: with special regard to its influence on world literature*. Vol. 1 translated with the assistance of Frances and Kevin Newman. Vol. 2 translated with the assistance of Ruth R. Caston and Francis R. Schwartz. Leiden: Brill, 1997.
- Armstrong, Lilian. »The Illustration of Pliny's *Historia naturalis*: Manuscripts before 1430.« *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 46 (1983): 19–39.
- Bandinelli, Ranuccio Bianchi. *Rome, the Centre of Power: Roman Art to AD 200*. London: Thames & Hudson, 1970.
- Beagon, Mary. *Roman Nature: The Thought of Pliny the Elder*. Oxford: Clarendon Press, 1992.
- Brunhölzl, Franz. »Plinius I. P. d. Ä. im MA.« V: *Lexikon des Mittelalters VII (Planudes bis Stadt (Rus'))*, 21–22. Darmstadt: WBG, 1995.
- Campbell, B. J. »Two Manuscripts of the Elder Pliny.« *AJPh* 57 (1936): 113–23.
- Carey, Sorch. *Pliny's Catalogue of Culture*. Oxford: University Press, 2003.
- CGL – *Corpus grammaticorum Latinorum*. <http://kaali.linguist.jussieu.fr/CGL/>.
- Chibnall, Marjorie. »Pliny's Natural History and the Middle Ages.« V: *Empire and Aftermath: Silver Latin II*, ur. Thomas Alan Dorey, 57–78. London in Boston: Routledge in K. Paul, 1975.
- Citroni Marchetti, Sandra. »Filosofia e ideologia nella 'Naturalis historia' di Plinio.« V: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Teil II: Principat, Band 36: Philosophie, Wissenschaften, Technik, 5. Teilband: Philosophie (Einzelne Autoren; Doxographica)*, ur. H. Temporini in W. Haase, 3249–3306. Berlin in New York: de Gruyter, 1992.
- Dannemann, Friedrich. *Plinius und seine Naturgeschichte in ihrer Bedeutung für die Gegenwart*. Jena: Diederichs, 1921.
- Desanges, Jehan. »Le manuscrit (CH) et la classe des 'recentiores' de l'*Histoire Naturelle* de Pline Ancien.« *Latomus* 25 (1966): 508–25.
- Eastwood, Bruce S. »Plinian Astronomy in the Middle Ages and the Renaissance.« V: *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, his Sources and Influence*, ur. Roger French in Frank Greenaway, 197–251. London in Sydney: Croom Helm, 1986.
- French, Roger. »Pliny and Renaissance Medicine.« V: *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, his Sources and Influence*, ur. Roger French in Frank Greenaway, 252–81. London and Sydney: Croom Helm, 1986.
- . *Ancient Natural History*. London: Routledge, 1994.
- French, Roger in Frank Greenaway, ur. *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, his Sources and Influence*. London in Sydney: Croom Helm, 1986.
- Gudger, Eugene Willis. »Pliny's *Historia Naturalis*. The Most Popular Natural History Ever Published.« *Isis* 6, št. 3 (1924): 269–281.
- Healy, John, F. »The Language and Style of Pliny the Elder.« V: *Filologia e Forme Letterarie: Studi offerti a Francesco della Corte*, IV, 1–24. Urbino: Quattroventi, 1988.
- . *Pliny The Elder on Science and Technology*. Oxford: University Press, 1999.
- Hehn, Victor in Otto Schrader. *Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergang aus Asien nach Griechenland und Italien*. 8. Auflage, neu hrsg. v. Otto Schrader. Berlin, 1911.
- Howe, Nicholas Phillis. »In Defence of the Encyclopaedic Mode: On Pliny's Preface to the Natural History.« *Latomus* 44 (1985): 561–76.

- Keil, Heinrich, izd. *Grammatici Latini*. Leipzig: Teubner, 1855–1880 (ponatis Hildesheim, 1961 in 1981).
- Kroll, Wilhelm. »Plinius der Ältere.« *RE* 41 (1951): 271–439.
- Murphy, Trevor. *Pliny the Elder's Natural History. The Empire in the Encyclopedia*. Oxford: University Press, 2004.
- Müller, Johann. *Der Stil des älteren Plinius*. Innsbruck: Wagner, 1883.
- Nauert, Charles G. »Humanists, Scientists and Pliny: Changing Approaches to a Classical Author.« *The American Historical Review* 84 (1979): 72–85.
- Norden, Eduard. *Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert vor Christ bis in die Zeit der Renaissance*. 2 Bd. Leipzig: Teubner, 1909.
- Sallmann, Klaus G. »Plinius [1] P. Secundus, C. (der Ältere).« V: *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Altertum. Band 9 (Or–Poi)*, ur. Hubert Cancik in Helmut Schneider, 1135–41. Stuttgart: Metzler, 2000.
- Schanz, Martin in Carl Hosius. *Geschichte der römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian. Zweiter Teil: Die römische Literatur in der Zeit der Monarchie bis auf Hadrian*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1935.
- Walde, Alois in Johann Baptist Hofmann. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. 5., unveränderte Auflage. I. B.: A–L, II. B.: M–Z. Heidelberg: Winter, 1982.

QUAESTIONES PLINIANAE: PLINY AND HIS GREEK MODELS

Summary

The paper focuses on two aspects of Pliny the Elder's encyclopaedic work, *Natural History*, which are closely linked to the author's application and adaptation of Greek science and terminology: on his use of sources and his language. The sources employed by Pliny in composing his *Natural History* raise a number of unanswered questions: studies in this field are effectively hampered by the loss of most works quoted by the author, while his influence on the writers of Late Antiquity, the Middle Ages, and the early Modern Age has been relatively well explored. The uniqueness of the work lies not in its originality but in the author's singular compilation method, with which he sought to summarise for his Roman audience the Greek and Roman knowledge of nature. In addition, *Natural History* is a unique document of Silver Latin, containing style characteristics (such as inconcinnity, ellipsis, brevity, parentheses, periphrases) and language peculiarities (such as loan words, neologisms, technical terminology) which remain valuable materials for research into the Latin language and style. The discussion concludes with a detailed presentation of the difficulties and challenges faced by the translator of Pliny's *Natural History*.